

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Марченко І. С. Діагностика комунікативних здібностей дітей із ТПМ // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – Серія 19. – Випуск 21. – 2012. – С. 172-176.
2. Зузанне Рабе Стратегии стимулирования потребности в коммуникации / Методика учебно-воспитательной работы в центрах коррекционно-развивающего обучения и реабилитации. Под общей ред. С.Е. Гайдукевич. - Минск, БГПУ, 2009. - С. 56-59.
3. Горудко Т. Персонафицированный словарь картинных символов коммуникации. - Минск, БГПУ, 2009.

УДК: 376.2.016:81-028.31

**КОРЕЦІЯ ЛЕКСИЧНИХ УМІНЬ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ
ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ
(на матеріалі дієслів-антонімів)**

**Мілевська О.П.,
Холод А.Т.**

Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка

У статті представлено методичну розробку комплексу вправ для формування у старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення навичок використання дієслівних лексем антонімічних значень та їх варіативності відповідно до мовленнєво-ситуативного контексту.

Статья предлагает методическую разработку комплекса упражнений для формирования у старших дошкольников с общим недоразвитием речи навыков использования глаголов, противоположных по значению (антонимов), а также их вариативности в соответствии с ситуативно-речевым контекстом.

The article offers a methodical development of a set of exercises for the formation of the older preschoolers with general speech underdevelopment of skills matching verbs opposite in meaning (antonyms), and their variation according to situational and verbal context.

Ключові слова: лексичні уміння, дієслова-антоніми, граматичне і синтаксичне структурування.

Ключевые слова: лексические умения, глаголы-антонимы, грамматическое и синтаксическое структурирование.

Keywords: lexical skills, verbs, antonyms, grammatical and syntactic inflection.

Мовленнєвий розвиток дітей відбувається шляхом опанування ними великої кількості мовленнєвих умінь, серед яких важливе місце посідають лексичні уміння. Опанування лексичних умінь – це процес практичного використання лексичних засобів, які попередньо засвоєні у якості окремих мовних одиниць та включені у різноманітні граматико-синтаксичні конструкції, завдяки чому, згідно висновків Є. Ф. Соботович, формуються різні типи смислових зв'язків між словами [2, с. 23, 62-72]. Під лексичними уміннями розуміють адекватний добір і варіативність лексичних засобів, правильне їх поєднання, граматико-синтаксична словозміна відповідно до контексту, оперування семантичними значеннями, тощо. За умов нормального онтогенезу лексичні уміння розвиваються паралельно з граматичними (морфолого-синтаксичними) і сукупно становлять основу формування синтаксичної

структури мовлення (С.Н. Цейтлін [5, с. 219], О.М. Шахнарович [6]).

Вивчення онтогенезу лексичних умінь у дітей із загальним недорозвиненням мовлення (далі ЗНМ) показали наявність таких порушень, як звуження смислової структури слова, несформованість різних типів його значень (синонімічних, антонімічних, переносних, безобразних, твірних та похідних) [2; 4], неточності використання лексичних засобів внаслідок недиференційованості їх значень, труднощі їх актуалізації внаслідок кількісних обмежень словника, переважання номінативних форм слів та труднощі їх словозміни (Г.В. Грибань, Н.С. Жукова, Р.І. Лалаєва, Г.М. Ляміна, О. М. Мاستюкова, О.М. Потамошнєва, Є.Ф. Соботович, Л. Ф. Спірова ін.).

Окремі наукові дослідження вказують на особливі труднощі дітей із загальним

недорозвиненням мовлення користуватись антонімами (праці О.А. Безрукової, Б.М. Головіна, Л.І. Трофіменко, С.М. Заплатної ін.). Так, за даними Л. І. Трофіменко, при доборі антонімів діти із ЗНМ схильні до вживання частки „не” із запропонованим словом (*злий – незлий*) і лише у випадках 48,45% правильно добирають антоніми; взагалі не добирають антонімів до іменників, до прикметників що позначають якості, властивості, внутрішній стан [4, с. 64].

Проведене нами експериментальне вивчення антонімії у старших дошкільників із ЗНМ III рівня підтвердило важкодоступність дітям даної категорії лексичних умінь з використання антонімів. Дошкільникам були запропоновані завдання на добір іменників-антонімів, дієслів-антонімів, прикметників-антонімів, прислівників-антонімів. У процесі підготовки стимульного матеріалу ми дійшли висновку, що діагностичні завдання до визначених нами категорій важко унаочнити, зокрема віднайти малюнки, які б позначали окремі прислівники-антоніми (*тихо-шумно, тепло-холодно* ін), прикметники-антоніми (*добрий-злий, солоний-солодкий* ін.). Натомість, малюнкові зображення дієслів-антонімів цілком доступні.

Аналіз отриманих результатів показав, що серед визначених категорій більш продуктивною для старших дошкільників із ЗНМ є категорія дієслів-антонімів: 30% дітей самостійно та інколи з допомогою дорослого змогли використати дієслова-антоніми; 70% дітей вправно користувались заперечною часткою „не”, позначаючи таким чином протилежність дії, що також свідчить про певний рівень розуміння протилежності значень дій. Добір антонімів-іменників викликав труднощі, за винятком часто уживаних у мовленні лексем, таких як „день-ніч, зима-літо”. Добираючи антоніми до прислівників та прикметників, дошкільники із ЗНМ, переважно, використовували дієслівну форму для позначення семантичної протилежності. Наприклад: веселий – плаче (замість сумний), сумний – сміється (замість веселий, радісний), тепло – гріється (замість холодно), темно – світити, посвітити (замість світло). Отримані нами результати співвідносяться із теоретичними положеннями про чисельність дієслівної лексики пасивного та активного рівнів порівняно із прикметниками та прислівниками у лексиконі дітей з нормою мовленнєвого розвитку та із ЗНМ (за А. М. Богуш, А. М. Бородіч, О.М. Гвоздевим, В.І. Логіною, Р.І. Лаласвою, Н. В. Серебряковою).

Враховуючи значення дієслівної лексики для передачі змісту висловлювань [2, с. 95], роль мовленнєвих умінь адекватного добору та оперування дієсловами для відображення внутрішньої семантики висловлювань, та беручи до

уваги результати проведеного нами дослідження щодо більшої доступності для дошкільників із ЗНМ умінь добору дієслівних засобів у значенні антонімів, ми розробили комплекс вправ з розвитку у дітей даної категорії лексичних умінь з використання дієслів-антонімів. В основу даної методичної розробки було покладено положення про:

1. закономірності засвоєння лексичних засобів в онтогенезі, зокрема про первинну предикативність мовлення (М.І. Жинкін, О.М. Леонтьєв);

2. закономірності формування мислиннєвих операцій в онтогенезі, а саме – про первинну доступність умінь з виділення відмінних ознак, ніж спільних (Claparede Ed.);

3. труднощі формування у дітей із ЗНМ розумових операцій з мовними значеннями, зокрема порівняння слів за їхнім значенням і морфологічним складом (О.А. Безрукова, Б.М. Головін);

4. взаємозв'язок між пасивним і активним рівнями володіння словником. З огляду на дане положення, робота з розвитку лексичних умінь дієслівної антонімії передбачатиме два напрямки: 1) формування пасивного рівня володіння відповідними лексемами шляхом сприймання вже оформленого мовленнєвого зразка, його аналізу, впізнання у ньому знайомих елементів і розуміння на цій основі смислу зовнішнього мовлення; 2) формування активного рівня володіння попередньо опрацьованими лексемами шляхом самостійного добору мовних засобів (переважно, суфіксів, закінчень), які зберігаються у довготривалій пам'яті, та здійснення відповідної граматико-синтаксичної словозміни окремих слів, словосполучень, речень;

Ми також брали до уваги значимість паралельної роботи щодо кількісного та якісного розвитку словника як основи опанування лексичних умінь [5], відповідно до чого ставили перед собою завдання включити у роботу з розвитку у дошкільників із ЗНМ лексичних умінь антонімії вправи на формування умінь граматико-синтаксичного структурування. Відповідно, нами було визначено орієнтовні граматичні і синтаксичні одиниці (неозначена форма дієслів, однина і множина, час дієслів; складносурядне речення з протиставним сполучником „а”).

Попередньо ми здійснили добір дієслівних засобів, які знаходяться у повсякденному вжитку більшості дошкільників. Усі вони характеризують звичні для дітей дії. Це наступні пари дієслів-антонімів: *смітити – прибирати, одягатись – роздягатись, вітатись – прощатись, засинати – прокидатись, кидати – ловити, вмиватись – витиратись, бігти – стояти*.

Ми ставили перед собою мету – домогтись активного, правильного вживання дієслів-антонімів

старшими дошкільниками із ЗНМ, розвивати варіативність граматичних слівформ антонімів, відпрацювати синтаксичні конструкції сурядного зв'язку. Забезпечення активного вживання необхідних лексем здійснювалось шляхом створення наочно-емоційної основи актуалізації лексичних засобів – добором спеціальних малюнків. Забезпечення правильності вживання даних лексем здійснювалось шляхом пред'явлення мовленнєвих зразків, необхідність яких зумовлена відсутністю єдиного лексико-граматичного принципу утворення дієслів-антонімів. Так, більшість антонімів до визначених нами дієслів не мають спільної основи. Виняток становлять лише антоніми *одягатись-роздягатись*.

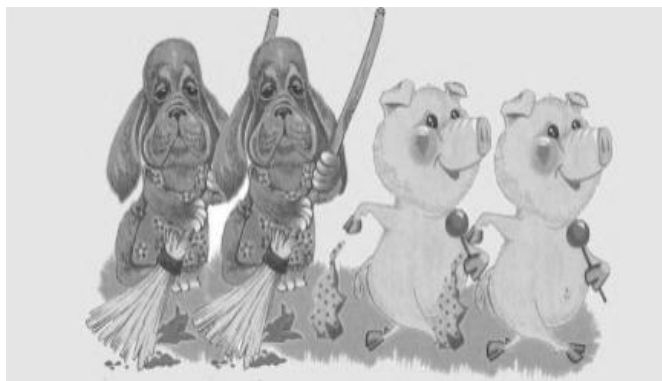
Формування лексичних умінь антонімії у дошкільників із ЗНМ потребує застосування спеціального методичного забезпечення, оскільки вербально-пошукові операції у дітей даної категорії утруднені. У якості спеціального методичного забезпечення ми пропонуємо комплекс вправ з відповідними інструкціями та емоційно-позитивною наочною (сучасний вибір друкарської продукції для дітей задовольняє цій вимозі). Зміст формувальних вправ зорієнтований на розвиток у дітей мовленнєво-мислиннєвих операцій порівняння лексичних значень (в т.ч., за малюнками), розвиток умінь зосереджувати увагу на морфологічних елементах (порівняння афіксів), розвиток синтаксичних умінь (побудова складних речень).

Комплекс вправ з розвитку лексичних умінь антонімії у старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення

1. Розвиток умінь використовувати антоніми *смітити – прибирати* та їх слівформ *смітить – прибирає, сміять – прибирають*.

Пропонуємо дитині малюнки із зображенням тварин, які виконують протилежні дії. Інструкція: „Подивись на малюнки: свинка смітить, а собачка прибирає; свинки сміять, а собачки прибирають”.

58

Завдання:

1) Покажи, хто смітить, а хто прибирає? (порівняння лексичних значень у формі однини дієслів). Назви їх.

2) Покажи, де сміять, а де прибирають? (порівняння лексичних значень у формі множини дієслів). Назви їх.

3) Покажи, де сміять, а де смітить? (порівняння граматичних значень форм однини і множини дієслів). Назви їх.

4) Покажи, де прибирає, а де прибирають? (порівняння граматичних значень форм однини і множини дієслів). Назви їх.

5) Склади за малюнками речення: Свинка ... (*смітить*), а собачка ... (*прибирає*); Свинки ... (*сміять*), а собачки ... (*прибирають*); Якщо свинки будуть смітити, то собачки будуть ... (*прибирати*).

Наступні вправи розроблені за аналогією і передбачають таку ж послідовність операцій порівняння лексичних і граматичних значень.

2. Розвиток умінь використовувати антоніми одягатись – роздягатись та їх словоформ *одягається – роздягається, одягаються – роздягаються*.

Пропонуємо дитині малюнки із зображенням тварин, які виконують протилежні дії. Інструкція: „Подивись на малюнки: вовчик одягається, а ведмедик роздягається; вовчики одягаються, а ведмедики роздягаються”.

Завдання:

1) Покажи, хто поспішає одягатись, а хто роздягатись? Назви їх.

2) Покажи, хто одягається, а хто роздягається? Назви їх.

3) Покажи, де одягається, а де одягаються? Назви їх.

4) Покажи, де роздягається, а де роздягаються? Назви їх.

5) Склади за малюнками речення: Вовчик поспішає ... (*одягатись*), а ведмедик ... (*роздягатись*); Вовчик ... (*одягається*), а ведмедик ... (*роздягається*); Вовчики ... (*одягаються*), а ведмедики ... (*роздягаються*).

3. Розвиток умінь використовувати антоніми вітатись – прощатись та їх словоформ *вітається – прощається, вітаються – прощаються*.

Пропонуємо дитині малюнки із зображенням тварин, які виконують протилежні дії. Інструкція: „Подивись на малюнки: єнот зі своїм другом вітається, а мама з єнотом прощається; єноти вітаються з друзями, а мами з єнотами прощаються.”

Завдання:

60

- 1) Покажи, хто вітається, а хто прощається? Назви їх.
- 2) Покажи, де вітаються, а де прощаються? Назви їх.
- 3) Покажи, хто вітається, а хто вітаються? Назви їх.
- 4) Покажи, де прощається, а де прощаються? Назви їх.
- 5) Склади за малюнками речення: Єнот зі своїм другом буде ... (*вітатись*), а мама з єнотом буде ... (*прощатись*); Єнот з своїм другом ... (*вітається*), а мама з єнотом ... (*прощається*); Єноти з друзями ... (*вітаються*), а мами з єнотами ... (*прощаються*).

4. Розвиток умінь використовувати антоніми засинати – прокидатись та їх словоформ *засинає – прокидається, засинають – прокидаються*.

Пропонуємо дитині малюнки із зображенням тварин, які виконують протилежні дії. Інструкція: „Подивись на малюнки: сова засинає, а ведмедик прокидається; сови засинають, а ведмедики прокидаються.”

Завдання:

- 1) Покажи, хто засинає, а хто прокидається? Назви їх.
- 2) Покажи, де засинають, а де прокидаються? Назви їх.
- 3) Покажи, де засинає, а де засинають? Назви їх.
- 4) Покажи, де прокидається, а де прокидаються? Назви їх.
- 5) Склади за малюнками речення: Сова буде ... (засинати), а ведмедик ... (прокидатись); Сова ... (засинає), а ведмедик ... (прокидається); Сова ... (засинають), а ведмедики ... (прокидаються).

61

5. Розвиток умінь використовувати антоніми *кидати* – *ловити* та їх словоформ *кидає* – *ловить*, *кидають* – *ловлять*.

Пропонуємо дитині малюнки із зображенням тварин, які виконують протилежні дії. Інструкція: „Подивись на малюнки: мавпа банан кидає, а ведмедик ловить; мавпи банани кидають, а ведмедики ловлять.”

Кидають -
Ловлять

Завдання:

- 1) Покажи, хто кидає, а хто ловить? Назви їх.
- 2) Покажи, де кидають, а де ловлять? Назви їх.
- 3) Покажи, хто кидає, а хто кидають? Назви їх.
- 4) Покажи, де ловить, а де ловлять? Назви їх.
- 5) Склади за малюнками речення: Мавпа банан ... (*кидає*), а ведмедик ... (*ловить*); Мавпи банани ... (*кидають*), а ведмедики ... (*ловлять*); Мавпа банан буде ... (*кидати*), а ведмедик буде ... (*ловити*).

6. Розвиток умінь використовувати антоніми *вмиватись* – *втиратись* та їх словоформ *вмиває* – *втирає*, *вмиваються* – *втираються*.

Пропонуємо дитині малюнки із зображенням тварин, які виконують протилежні дії. Інструкція: „Подивись на малюнки: ведмедик вмивається, а хом’як втирається, ведмедики вмиваються, а хом’яки втираються.”

62

Завдання:

- 1) Покажи, хто вмивається, а хто втирається? Назви їх.
- 2) Покажи, де вмиваються, а де втираються? Назви їх.
- 3) Покажи, де вмивається, а де вмиваються? Назви їх.
- 4) Покажи, хто втирається, а хто втираються? Назви їх.
- 5) Склади за малюнками речення: Ведмедик почав ... (*вмиватись*), а хом’як ... (*втиратись*); Ведмедик свої щоки ... (*вмиває*), а хом’як ... (*втирає*); Ведмедики разом ... (*вмиваються*), а хом’яки ... (*втираються*).

7. Розвиток умінь використовувати антоніми бігти – стояти та їх словоформ біжить – стоїть, біжать – стоять.

Пропонуємо дитині малюнки із зображенням тварин, які виконують протилежні дії. Інструкція: зайчик швидко біжить, а лис поруч стоїть; зайчики швидко біжать, а лиси поруч стоять.”

Завдання:

- 1) Покажи, хто біжить, а хто стоїть? Назви їх.
- 2) Покажи де біжать, а де стоять? Назви їх.
- 3) Покажи де біжить, а де біжать? Назви їх.
- 4) Покажи де стоїть, а де стоять? Назви їх.
- 5) Склади за малюнками речення: Зайчик любить ... (*бігати*), а лис ... (*стояти*); Зайчик швидко ... (*біжить*), а лис ... (*стоїть*); Зайчики швидко ... (*біжать*), а лиси поруч ... (*стоять*).

Дана методична розробка застосовувалась на логопедичних та освітніх заняттях з групою старших дошкільників із ЗНМ III рівня. Ми відзначили стійку пізнавальну активність дітей у процесі роботи з малюнками, а також спостерігали динаміку самостійного використання ними граматичних форм однини і множини у процесі введення нових дієслів-антонімів. Опрацювання даних вправ супроводжувалось активними діями дошкільників, вони намагались показувати відповідні малюнкам дії. Тому дані комплекси можна доповнити додатковим змістом і внести у зміст вправ поряд з інструкціями „назви їх” інструкцію „покажи як”.

На нашу думку, такі доповнення сприятимуть розвитку мовленнєво-мислинних

операцій порівняння лексичних значень протилежних за змістом дієслів, зокрема в тих випадках, коли логопед (вихователь) проситиме дітей визначити тотожність (чи помилковість) між названою дією і показаною. Наприклад, логопед після аналізу малюнків з наступним опрацюванням антонімів, повідомляє завдання: „Чи правильно я називаю?”, при цьому показує одну дію (*біжить*), а називає антонімічну (*стоїть*).

Пропонований комплекс вправ є одним з етапів корекційно-навчальної роботи над лексичними уміньми з використання антонімів старшими дошкільниками із ЗНМ. Надалі слід проводити таку ж роботу щодо прикметників-антонімів, прислівників-антонімів, іменників-антонімів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Леонтьев А. А. Исследование детской речи // Основы теории речевой деятельности. – М.: Наука, 1974. – 368 с.
2. Соботович Е.Ф. Нарушения речевого развития и пути их коррекции: Учебно-методическое пособие. – К.: ИСИО, 1995. – 204 с.
3. Соботович Е.Ф. Методика выявления речевых нарушений у детей и диагностика их готовности к школьному обучению. – К.: ІЗМН, 2997. – 44с.
4. Трофіменко Л.І. Діагностична характеристика лексичного розвитку дітей п'ятого року життя із ЗНМ // Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: Вип. 1. – К.: Актуальна освіта, 2004. – С.61-76.
5. Цейтлин С.Н. Язык и ребёнок: Лингвистика детской речи. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 240 с.
6. Шахнарович А.М. Юрьева Н.М. Психолингвистический анализ семантики и грамматики: На материале онтогенеза речи. – М.: Наука, 1990. – 166 с.

УДК: 376-056.264:615.8

ЛОГОПЕДИЧНИЙ МАСАЖ В СИСТЕМІ КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ ЛОГОПЕДА

Потапенко О.М.

Інститут корекційної педагогіки та психології
НПУ імені М.П.Драгоманова

**Массаж артикуляционного аппарата
и артикуляционные упражнения
не только улучшают двигательную
функцию отстающих систем мозга,
но и вовлекают в работу
близлежащие мозговые системы.
М.Е. Хватцев**

64

У статті розглядається використання логопедичного масажу в системі корекційної роботи логопеда.

В статье рассматривается использование логопедического массажа в системе коррекционной работы логопеда.

The article discusses the use of speech therapy massage in the system of corrective work speech therapy.

Ключові слова: логопедичний масаж, прийоми масажу, логопедична робота, біологічно активні точки.

Ключевые слова: логопедический массаж, приемы массажа, логопедическая работа, биологически активны точки.

Keywords: logopaedic massage, massage techniques, speech therapy, biologically vigorous point.

В останні роки збільшилася кількість дітей, що страждають різними мовленнєвими порушеннями [1]. Мовленнєва патологія не існує сама по собі, ізольовано. З появою таких розладів паралельно виникають супутні порушення.

Обмеження у виборі професії, поведінкові відхилення, недорозвинення психічних процесів (уваги, пам'яті, мислення) та інше. Тому, напевно, немає необхідності говорити про те, як важливо долати або пом'якшувати різні негативні прояви, що виникають при наявності мовленнєвих порушень.

Дослідження в області мовленнєвих порушень показали, що у дітей в загальноосвітніх садах в старших і підготовчих до школи групах від 40 до 60% дітей мають відхилення у мовленнєвому розвитку. Серед найбільш поширених порушень: дислалія, ринофонія, фонетико-фонематичні недорозвинення, стерта дизартрія [1].

Відомо, що одним із найефективніших методів подолання порушень мовлення є масаж, і зокрема, логопедичний. Встановити точно, де і коли почали усвідомлено застосовувати масаж, неможливо. До